

Stručni rad

Primljeno 1. 7. 2019, prihvaćeno za objavljivanje 2. 9. 2019.

Azra Kapetanović, BA

Islamski pedagoški fakultet u Zenici

azrakapetanovic25@yahoo.com

ROMAN ZAYNAB IZMEĐU ARAPSKOG TRADICIONALIZMA I EVROPSKOG ROMANTIZMA

Sažetak

Roman Zaynab egipatskog autora Muḥammada Ḥusayna Haykala postao je predmetom interesiranja arapskih i zapadnoevropskih istraživača u oblasti književnosti u zadnjim desetljećima. Ovaj roman je zanimljiv i važan sa više aspekata, a jedan od njih je i taj da je Haykal u ovom romanu vješto ukomponirao elemente tradicionalne arapske književne baštine sa elementima evropskog romantizma. Tako će se kao jedan od veoma bitnih elemenata istaknuti individualnost, koja će u širem kontekstu označavati buđenje nacionalne svijesti i formiranje nove slike arapskog društva.

Ovaj rad ističe najznačajnija gledišta arapskih i zapadnih kritičara u pogledu romana Zaynab, zatim ističe njegove književnoumjetničke elemente, pri čemu su posebno markirani elementi stare i klasične arapske književnosti i elementi evropskog romantizma, te su isti poređeni sa klasičnim djelima ove dvije književnosti.

Ključne riječi: al-naḥḍa, arapski roman, romantizam, književni žanr, individualizam.

Uvod

Period arapskog preporoda (*al-naḥḍa*) donio je mnoštvo novina na društveno-kulturnu scenu arapskog svijeta. Dodiri sa evropskom civilizacijom te veoma dinamične historijske okolnosti ostavile su traga na, gotovo, sve segmente kulturnog i književnog djelovanja.

Književnost, kao jedna od najznačajnijih umjetnosti kod Arapa još od prijeislamskog perioda, započela je jedan novi put

svoga razvoja, ne zapostavljajući pri tome svoju veoma dobro ukorijenjenu tradiciju, ali i primajući određene finese evropske književnosti, sa kojom dolazi u neposredan dodir.

U oblasti književnosti, ovaj period donio je i određene novine. Jedna od najzanimljivijih je mnoštvo novih prozних književnih oblika, kakve arapska književnost do tada nije poznavala. Među tim novim žanrovima je i roman. Iako se arapska književnost kroz svoj dugi period razvoja izražavala kroz različite prozne žanrove, oni su, ipak, bili dosta drugačiji od onih koje je donio period preporoda, a, s druge strane, oni su ostajali u sjeni poezije, primarnog književnog žanra, koji je oduvijek predstavljao jedan specifičan aspekt arapske književnosti. Romani, eseji, kratke priče, autobiografije i drugi prozni oblici važni su stoga što je upravo zahvaljujući njima arapska književnost postala predmetom interesiranja izvan društvenog kruga u kome je i nastajala, te zauzela svoje zasluženno mjesto u okvirima svjetske književnosti.

Arapski roman prošao je duži put svoga stasavanja, od poučnog, preko historijskog, do umjetničkog romana. Roman *Zaynab*, egipatskog autora Muḥammada Ḥusayna Haykala, prema većini kritičara je prvi arapski roman, odnosno prvi umjetnički roman u arapskoj književnosti.

Cilj ovog rada je da izloži najznačajnije stavove arapskih i zapadnih kritičara u pogledu romana *Zaynab*, te da analizira književnoumjetničke elemente zastupljene u romanu. Ovaj rad nastojat će da ukaže na najznačajnije elemente tradicionalne arapske književne baštine, kao i elemente evropskog romantizma. Ovi elementi bit će iskazani kroz poređenje sa djelima iz klasične arapske književnosti. Pojam *tradicionalizam* u ovom radu odnosi se na ranije periode arapske književnosti, od prijeislamskog perioda do moderne arapske književnosti. Termini *klasicizam* ili *klasični period* nisu korišteni iz razloga što postoji razlika u periodizaciji arapske književnosti, pa kod nekih autora ovaj termin obuhvata i prijeislamsku i klasičnu književnost, dok drugi odvajaju period prijeislamske i klasične književnosti. Drugi razlog upotrebe ovog termina je taj što će se u radu analizirati motivi koji su se u arapskoj književnosti prenosili iz generacije u generaciju (*tradicijski*).

Markiranje najznačajnijih elemenata evropskog romantizma ima za cilj da pokaže kako se u arapskoj književnosti ovog perioda

osjeti utjecaj evropske književnosti, ali je i veza sa tradicijom još uvijek veoma jaka i nepopustljiva.

Roman kao najreprezentativniji oblik evropske književnosti

Umjetnička proza, u savremenom smislu te riječi, razvila se mnogo kasnije od poezije. Naravno, ovdje se ne misli da su sva prozna djela koja su nam danas poznata nastajala u kasnijim periodima. Naime, umjetnička proza kao cjelovit sistem književnog izražavanja, sistem koji obuhvata niz književnih vrsta i niz odgovarajućih postupaka u književnom oblikovanju, nastajala je i formirala se kasnije od poezije. Odlučujuću ulogu u razvoju umjetničke proze imao je roman, a širenje pismenosti i otkriće te širenje štamparstva, koje je omogućilo da književna djela dospjevaju do što šireg sloja čitalaca, još su više doprinijeli njenom razvoju (Solar, 2005).

Porijeklo romana u evropskoj književnosti nije dovoljno razjašnjeno. Tako, neki teoretičari smatraju da se prvi elementi romana naziru još u helenističkim proznim djelima, drugi kažu da njegov razvoj počinje sa viteškim romanom, dok treći, dovodeći u vezu filozofiju i književnost, smatraju da je Platonova priča o Atlantidi prvi roman u evropskoj književnosti. Međutim, i pored veoma različitih stajališta, preovladava mišljenje da je roman književna tvorevina novog vijeka i da se u njemu javlja novi odnos prema svijetu i životu (Solar, 2005).

Naziv *roman* u početku je označavao svaki spis pisan na romanskom jeziku. Iako se neki elementi romana mogu markirati u kasnoantičkom ljubavnom romanu i srednjevjekovnim viteškim romanima, tek u periodu renesanse on postaje reprezentativna književna vrsta cjelokupne evropske književnosti. Tako prvi evropski roman izuzetne vrijednosti *Don Quijote*, pisca Miguela de Servantesa, čini u mnogo čemu nepremašen uzor i otkriva odlike koje će roman, kroz različite pravce, razvijati sve do naših dana (Solar, 2005).

Prozna ostvarenja u arapskoj književnosti

Arapska književnost, u svome dugom putu nastanka i razvoja, nijednom književnom obliku nije posvećivala toliko pažnje kao poeziji. Ta bogata književna tradicija do danas je neadekvatno

predstavljena i prezentirana u zapadnom civilizacijskom krugu (Duraković, 2005).

U jednom dugom razdoblju, od prijeislamskog perioda pa sve do perioda moderne arapske književnosti, u djelima arapskih autora nailazimo i na mnoštvo prozних ostvarenja. Imamo li na umu da su se književnošću (*al-adab*) u klasičnom periodu nazivala sva pisana djela nastajala u okviru arapsko-islamskog civilizacijskog kruga, mogli bismo kazati da je arapska književna tradicija i u proznom ostvarenju ostavila veoma bogatu baštinu. No, ono što danas nazivamo umjetničkom prozom uvijek je ostajalo u sjeni velikih, gotovo neprevaziđenih pjesničkih uzora.

Period arapskog preporoda (*al-naḥḍa*) donio je i mnoštvo novih književnih oblika, dotada nepoznatih arapskoj književnoj tradiciji. Ovi književni oblici naročito su vidljivi u proznim ostvarenjima, a njihov značaj ogleda se u tome što su upravo ta djela omogućila arapskoj književnosti da bude više prihvaćena i ostvarena na sceni svjetske književnosti.

Roman u arapskoj književnosti

Različiti su stavovi o tome da li roman kao književna vrsta ima svoje korijene u arapskoj književnosti, ili je u potpunosti preuzet iz zapadnoevropskog civilizacijskog kruga. Tako neki arapski istraživači nastoje u romanu markirati elemente priče, smatrajući i sam roman jednim oblikom priče ili kazivanja. Takvi su stavovi zagovornika koji tvrde da roman ima svoje korijene u arapskoj književnosti, koja je već ranije poznavala takav oblik izražavanja, a što se, po njima, može uočiti u Ğāḥižovim djelima, *maqāmama* Al-Hamadānija i Al-Ḥarīrīja, te u djelima Ibn al-Muqafa'a. Drugi, pak, smatraju da je roman književna vrsta koja je preuzeta iz evropske književnosti, a među zagovornicima ove teze je Ismā'īl 'Adham, koji proznu književnost XX stoljeća posmatra odvojeno od historijskog toka arapske književnosti, smatrajući da je to nešto novo, proisteklo iz dodira sa Zapadom. Većina kritičara se slaže da je roman nova književna vrsta u arapskoj književnosti, koja je, ili preuzeta iz zapadno-evropske književnosti, ili je nastajala pod njenim snažnim utjecajem (Mafqūd, 2008).

Pojava romana izazvala je različite reakcije među arapskim kritičarima, a njegov razvoj tekao je od poučnog, preko historijskog

do umjetničkog romana. Od prvog romana i prvih žestokih reakcija društva koje nije moglo tek tako prihvatiti nešto novo, posebno ako ono dolazi izvan granica njihovog društveno-civilizacijskog kruga, pa sve do danas, pogledi na roman i druge evropske prozne književne vrste su se mijenjali. Danas bi se moglo kazati da su ti prvi antagonistički stavovi prema ovim književnim vrstama uveliko utihnuli, poezija i proza se razvijaju uporedo, ali i dalje ostaje pitanje: zašto je arapska proza, naročito roman, naišao na tako toplu dobrodošlicu u evropskom civilizacijskom krugu, dok to i dalje nije slučaj sa izvanrednom arapskom poezijom, koja je još u VI stoljeću dostigla svoju perfekciju?

Zanimljivo je ovdje napomenuti, kako navodi Duraković (2005), da je u vrijeme najšireg otvaranja srednjevjekovne arapsko-islamske kulture utjecajima drugih kultura (posebno antičke i perzijske) arapska poezija ostala zatvorena za strane utjecaje, dok je, s druge strane, dolazilo do uzajamnog oplemenjivanja čitavog niza njihovih znanstvenih disciplina, što će imati ogromnog utjecaja na budućnost cijelog svijeta. Ovdje se postavlja pitanje, zašto je sada, nakon tako dugog perioda samostalnosti, originalnosti, nezavisnosti, arapska književnost posustala i počela prihvatati elemente drugih civilizacijskih okvira?

Grozdanić (1975) navodi da je prodiranje evropskih ideja iz oblasti prava, sociologije, filozofije i umjetnosti tokom XIX stoljeća rezultiralo time da Arapi počnu mijenjati svoj stav prema svijetu i sebi u njemu, te zahtjevima za promjenom stanja stvari, koji postaju sve izraženiji. U oblasti književnosti vodile su se žestoke bitke riječju i perom oko novog, evropskog, i starog, tradicionalnog arapsko-islamskog, u književnim djelima. Proza, vjerovatno stoga što nije bila toliko jaka i razvijena kao poezija, pokazala se mnogo podložnijom evropskim utjecajima.

Možda bi se odgovor na ovo pitanje mogao tražiti i u samoj društveno-historijskoj pozadini arapskog svijeta. Naime, to je bio period kada se arapsko društvo, nakon veoma dugog perioda dekadence, konačno počinje buditi i kretati ka svom društvenom i kulturnom napretku. Veoma dug period dekadence uveliko je poljuljao identitet tog društva, pa bi se period *nahde* mogao označiti i kao period traganja za izgubljenim identitetom. Takvo poimanje arapskog društva u cjelini, a posebno njegove

književnosti, moglo bi donekle pružiti odgovor zašto su se utjecaji zapadne civilizacije sada toliko intenzivirali.

Značaj prijevoda za nastanak arapskog romana

Nekoliko je faktora koji su utjecali na književni preporod arapskog svijeta. Među najvažnijima su novinarstvo, koje je omogućavalo piscima i pjesnicima da objavljuju svoje radove, zatim univerziteti, štamparije, te prevodilaštvo.

Kao posljedica dodira sa književnostima zapadnoevropskog civilizacijskog kruga, pojavljuje se i veliki broj prijevoda, kako poetskih tako i proznih ostvarenja evropske književnosti. U arapskom svijetu oduvijek je postojala želja da se upoznaju djela sa Zapada, a budući da je ta potreba u ovom periodu kulminirala, mnoštvo arapskih književnika upućivalo je i otvoren poziv da se prevode djela evropske književnosti. Tako je Mīhā'il Nū'ajma, 1923. godine, u svojoj knjizi kritičkih eseja *al-Ġirbāl*, pozivao: „Nalazimo se u fazi književnog i društvenog napretka u kojem su oživele mnoge duhovne potrebe kojih nismo bili ni svesni pre nego što smo se ponovo zbližili sa Zapadom, ali nemamo dovoljno ni pera ni pameti da bismo namirili ove potrebe. Hajde onda da prevodimo! Uzdignimo figuru prevodioca budući da je on most obostrane spoznaje između nas i preostalog dela čovečanstva...” (D'Aflito, 2012:73)

Prijevodni nastajali iz pera arapskih prevodilaca značajni su stoga što se arapsko društvo upoznaje sa tekovinama jedne nove civilizacije, sa njenim književnim ostvarenjima, te novim književnim žanrovima (D'Aflito, 2012).

Zaynab – prvi arapski umjetnički roman

Kako je proces preporoda tekao, arapski književnici počeli su koristiti direktniji narativni stil, sličan onome u štampi. Štaviše, neke novine počele su objavljivati romane u dijelovima, kako bi održale tiraž, a to je bio podstrek književnicima da se u svojim djelima intenzivnije počnu baviti temama koje bi tretirale opće stanje u društvu (D'Aflito, 2012).

Brojna su djela i rasprave koje se bave pitanjem prvog arapskog romana. Mnogi smatraju da je *Zaynab* prvi arapski roman, ali, s druge strane, mnoštvo je i onih koji to poriču. D'Aflito

(2012:89) ističe da se „u svim istorijama arapske književnosti govori o romanu *Zaynab* kao o prvom pravom egipatskom i, uopšte, arapskom romanu.“ S druge strane, američki istraživač, Colla Elliot (2009), iznosi stav da *Zaynab* nije prvi arapski roman. On ističe da sam termin *riwāya*, kojim danas označavamo književni žanr romana, nije u standardnoj upotrebi imao ovo značenje sve do 50-tih godina prošlog stoljeća. I sam Haykal je u predgovoru drugom printanom izdanju roman *Zaynab* nazvao terminom *qiša* (priča), dok je njegovu ekranizaciju nazvao terminom *riwāya*. On navodi da je *Zaynab* dobio status prvog arapskog romana zbog nekoliko specifičnih događaja:

Prvi je ekranizacija samog romana 1929. godine, kada je Haykal po drugi put izdao taj roman, ovaj put navodeći svoje puno ime. To je ujedno bio i jedan od prvih filmova u Egiptu. Ubrzo je njegov dnevni list *Al-Siyāsa al-'usbū'iyya* postao ispunjen člancima o romanu i njegovom autoru.

Drugi ključni momenat bio je 1930. godine, kada je Haykalov prijatelj, orijentalista Hamilton Gibb, napisao članak o ovom romanu, čime je postao vjerovatno prvi autor koji je roman *Zaynab* označio kao prvi originalni egipatski roman.

Treći, vjerovatno najvažniji, momenat jeste ponovna ekranizacija romana 1952. godine, budući da je prvobitna verzija bila izgubljena. Režiser Muḥammad Karīm je unio određene novine u sam film, tako da je stekao veliku popularnost (Colli, 2009).

U akademskim krugovima, vjerovatno je najvažniji momenat bio pojava djela *Taṭawur al-riwāya al-'arabiyya al-hadīta fī Miṣr*, egipatskog kritičara 'Abd al-Muḥsina Ṭāhā Badra. On je prvi arapski kritičar koji je jasno naglasio da *Zaynab* nije prvo djelo koje bi se moglo nazvati romanom, ali je prvo ozbiljno djelo, dostojno naziva *estetski ili umjetnički* roman (Colli, 2019).

Roger Allen (1992) sugerira da bi bilo mnogo korisnije da se roman *Zaynab* ne nastoji toliko kategorizirati kao neka posebna kategorija ili žanr romana, nego kao veoma važan korak u jednom kontinuiranom procesu. Dalje navodi: „Ne umanjujući nikako važnost Haykalovog romana u historiji moderne arapske proze, smatramo da bi se mnogo jasnija historijska perpektiva mogla dobiti smještanjem ovog djela u jedan širi generički kontekst“ (Allen, 1992:190).

Bilo kako bilo, činjenica je da je Haykalov roman *Zaynab* imao veoma važnu ulogu u daljem razvoju arapskog romana, i da je uspio objediniti elemente klasične arapske i evropske književnosti, a objedinjujući klasično i moderno uspio je privući pažnju čitalaca, ali i kritike, koja je još uvijek gajila otpor prema bilo kojem obliku novine.

Književnoumjetnički elementi u romanu

Elementi tradicionalne arapske književne baštine

Roman *Zaynab* svojom pojavom izazvao je mnoštvo reakcija, te postao predmetom zanimanja ranijih i kasnijih istraživačkih radova. Ovo djelo zanimljivo je sa više aspekata, a ovdje ćemo pokušati osvjetliti dva najznačajnija: to su elementi stare i klasične arapske književnosti, te veoma jasno izraženi odbljesci evropskog romantizma.

Iako se u početku doima da je djelo nastalo isključivo kao plod evropskog utjecaja, svojevrsna kopija nekog evropskog romana, ono obiluje slikama na kakve nailazimo u djelima stare i klasične arapske književnosti.

Ibrahim i Zaynab – klasični motiv uzritske poezije

Priča o Zaynab, djevojci koja radi u polju, i Ibrahimu, nadničaru koga će Zaynab iskreno voljeti do kraja života i na kraju i umrijeti misleći o njemu, predstavlja klasični motiv uzritske poezije. Naime, njihova ljubav bila je ona čista, nevina, kojoj katkad nisu bile potrebne ni riječi koje bi je iskazale, ali sputavana grubim stegama tradicije, od koje se nije moglo odstupati niti joj se suprotstaviti. Dok neki istraživači ovaj momenat objašnjavaju, u velikoj mjeri, modifikacijom romana francuskog romanopisca Rusoa, Kilpatrick (1972) ističe da je realnija paralela ovog dijela Haykalovog romana tradicionalna arapska priča o plemenu 'Udra, blago ukomponirana u ambijent egipatskog sela. Kilpatrick (1972) dalje ističe da je doista umjetnički ukomponiran tradicionalni arapski momenat romana *Zaynab* i lik Hāmida, u velikoj mjeri inspiriran zapadnim viđenjima. To se naročito može osjetiti na samome kraju, kada Hāmīd, nemoćan da živi pod teretom zahtjeva tradicije, čije stegne nisu popuštale, okreće leđa tom dijelu društva,

koje nije imalo sluha za snove i želje mladog čovjeka, te odlazi u svijet kako bi pronašao sreću i smirio se.

Odnos Ibrahima i Zaynab u mnogim detaljima podsjeća na priče vezane za pleme 'Udra. U tom odnosu nema mnogo riječi, ali on u velikoj mjeri odražava njihova emocionalna stanja:

Svakim danom bi sretao Zejneb, zaklinjali bi se jedno drugom na ljubav do smrti, ona da će u svome srcu sačuvati onu ljubav koja ga toliko ispunjava šta god da se desi, a on bi obećavao da će je se sjećati i u jeku borbe, i u oštrim čeljustima smrti. Potom bi ostajali zajedno, u tišini dok bi njihove oči govorile, gledajući jedno drugo sve do rastanka... (Haykal, 2012:139).

Sličan motiv koji je izražen u navedenom odlomku, motiv zaklinjanja na vječnu ljubav, nalazimo u stihovima jednog 'udrītskog pjesnika, Ğamīla ibn Ma'mara, u kojima kaže:

*Svjedočim da moja ljubav prema tebi iščeznuti neće
Ostat ću ti odan dok smrt nas ne rastavi
I da moje srce od ljubavi ni pred jednom osim tebe
Nježno neće biti, a kažu li da bit će
Pravit ću se da spavam
Jer, možda će mi sanak susret s njom donijeti.*

(Ibn Ma'mar, 1982:45-46)

Također, dio u kome Ibrahim obećava Zaynab da će je se sjećati makar se našao i u borbi, suočen sa smrću, poznat je motiv još u staroj arapskoj poeziji. Tako u stihovima jednog od pjesnika mu'allaqa, 'Antara ibn Šaddāda, koji se u historiji arapske književnosti smatra začetnikom čednog ('udrītskog) gazela, nailazimo na stihove:

*Sjetih te se dok koplja moje tijelo probadaše
A sa sablji oštarih kapi moje krvi padaše
Poželjeh i sablju cjelivati
Jer sjaj njen je poput odsjaja tvojih usana nasmiješenih.*

(Al-Tabrīzī, 1992:191)

Čak i rastanak Ibrahima i Zejneb uveliko podsjeća na ono na šta nailazimo u 'udrītskoj poeziji, ali i u ostvarenjima pjesnika prijeislamskog perioda:

Naposljetku, kada je njen očaj dostigao vrhunac, protrese glavom i suznim očima razgleda oko sebe, kao da želi da vidi tragove koji tu ostaše iza Ibrahima; taj dragi, nevini kutak u kome

je sjedio u posljednjim trenucima provednim s njom, ta zemlja koju je doticao. Ugleda veliku, svilenu maramicu, koja mu bježe ispala, sagnu se da je uzme i njome obrisa suze, potom je nekoliko puta cjeliva i stavi na svoje slomljeno, tugom ispunjeno, srce (Haykal, 2012:141).

Veoma često u *'udrītskoj* poeziji nailazimo na detalje da pjesnik oplakuje rastanak sa voljenom, ali isto tako i da voljena oplakuje onoga koji joj biva zabranjen. Jedan od tih primjera jeste i Laylā al-Aḥyiliyya, koju je zavolio hrabri mladić, pjesnik iz njenog plemena, Tawba 'ibn Ḥumayyir. Tawba je poginuo u jednoj bici, a Layla je nastavila da ga oplakuje, pa je tako u stihovima o njemu kazala:

*O oko, oplakuj Tevbe ibn Himjera
Prosipajuć' suze k'o bistri, nabujali izvor*

*Za njim će sve žene iz Beni Hafadže plakati
Suzama što će iz očiju bez prestanka liti* (Dayfi, n.d:363).

I dok u romanu *Zaynab* nailazimo na detalj gdje glavna junakinja suznim očima dugo promatra *taj dragi, nevini kutak u kome je sjedio u posljednjim trenucima provednim s njom, tu zemlju koju je doticao*, u staroj i klasičnoj arapskoj poeziji naići ćemo na neizostavan motiv opisa mjesta na kome su nekada boravila plemena i pjesnikova voljena (atḷāl). Pjesnik bi tu provodio mnogo vremena prisjećajući se minulih dana i oplakujući rastanak sa voljenom. Tako Qays ibn Mulawaḥ, poznatiji kao Medžnun Lejla, kaže:

*Prolazim pored doma, doma Lejlina
Cjelivam ostatke, ostatke staništa njena*

*Ne ispunjava moje srce ljubav prema domu tom
Neg' čežnja za onom što taj dom nastanjivaše.*

(Ibn Mulawaḥ, 2010:313)

S druge strane, na ovakve motive nailazimo i u evropskim romanima. Primjer za to je Geteov (Goethe) roman, *Jadi mladog Vertera*, koji se inače može smatrati reprezentativnim djelom romantizma (Solar, 2005). U tom romanu vidimo glavnog junaka kome sreću pričinjava kratak susret sa voljenom, ali i bilo šta što bi ga na nju podsjetilo. Roman završava tragično, Verterovom smrću,

ali je on u tom trenutku sretan, radostan, jer će sebi oduzeti život onim što je ruka njegove voljene doticala. U arapskoj književnosti, pjesnik bi umirao od tuge i čežnje za voljenom, ali je zanimljiv detalj da se i ovdje pisac raduje bilo čemu što bi ga moglo podsjetiti na voljenu. Ovdje se nameće pitanje, otkud ovakvi motivi u evropskoj književnosti i da li je moguće da su ovi detalji preuzeti iz arapske književnosti, u periodu kada su brojna arapska djela, zahvaljujući najprije univerzitetima u Španiji, bila dostupna evropskoj javnosti? No, to pitanje bi moglo biti tema nekih novih istraživačkih poduhvata.

Opis noći

Opis noći veoma je prisutan u arapskoj književnosti, naročito u kasidama pjesnika prijeislamskog perioda, a često su takvi opisi imali i simbolički karakter. Tako se u divanu jednog od najznačajnijih pjesnika prijeislamskog perioda Imru'u al-Qaysa riječ noć (layl) spominje 37 puta, a u mnogim kasidama ovi opisi imaju simbolički karakter (Al-Zubaydī, 2015). Tako, ovaj pjesnik u svojoj mu'allaqi opisuje noć:

Ah, noćima su se na mene sudbinski obrušavali

Talasi briga i na kušnje me strašne stavljali (...)

Ah, noći preduga, zar se nećeš najzad jutrom ozariti

Ali - ni svjetlost jutarnja lakša od tebe neće mi biti!

Ah, čudne li noći, kao da su zvijezde njezine

Užadima lanenim za čvrste i stamene stijene vezane.

(Duraković, 2004:48)

U ovim stihovima pjesnik je povezao smiraj koji osjeća u sebi i smiraj noći, načinio sintezu između svoje usamljenosti i samoće noći, između života koji otkucava njegovim venama i zvijezda koje kucaju u tmimi noći. Duga noć oslikava težinu tuge, iskušenja i nesаницe koju je ona donijela. Stoga noć kod pjesnika simbolizira njegovu vlastitu tminu ispunjenu iskušenjima i bolima. Ona je za njega simbol samoće, straha i strepnje (Al-Zubaydī, 2015).

Osvrnemo li se na Haykalov roman *Zaynab*, pronaći ćemo gotovo identičan opis.

Već tri dana, a njenim očima san gotovo nikako da dođe. Kad god bi noć svoja vela spustila, i ona bi, svojim suzama koje bi bez prestanka lile, i jecajima od kojih bi njena prsa gotovo raspuknula,

propratila njenu tminu i duboku uspavanost. Ostajala bi na jastuku bolujući svoje teške boli (Haykal, 2012:167-168).

I u ovom primjeru, noć je donijela tugu i brigu, ona je simbol usamljenosti i boli kojoj se ne nazire izlaz. Zanimljivo je primijetiti da se i u stihovima Imru'u al-Qaysa i u Haykalovom romanu za spuštanje noći koristi isti izraz- *wa al-laylu arha sudūlahu* (a noć je svoja vela spustila).

Elementi evropskog romantizma

Opisi prirode kao samostalan književni element

U staroj i klasičnoj arapskoj književnosti nailazimo na mnoštvo opisa prirode. Arapski pjesnik je od najranijih perioda opisivao prirodu koja ga okružuje, iako taj segment tada nije egzistirao kao samostalan književni element. Tako je u prijeislamskom periodu ovaj opis jednostavno odražavao sliku pustinje. Razvojem civilizacije i nastankom gradova, taj se opis počinje usložnjavati, mada još uvijek ne predstavlja zaseban književni element, nego je još uvijek dio nekog drugog žanra, poput gazela, hvalospjeva i drugih ('Imran, 2015).

Činjenica je da je Haykalov roman u velikoj mjeri zasnovan upravo na opisima prirode egipatskog sela. I sam autor ga je prvobitno nazvao *Prizori i slike egipatskog sela*. Ovaj književni element mogao bi se razumijevati dvojako; naime, mnoštvo upotrebe sinonima, poređenja i izvanrednih stilskih figura u velikoj su mjeri plod tradicionalne arapske književne baštine. S druge strane, kao samostalan književni element, on je rezultat utjecaja evropskog romantizma. Opis prirode kod evropskih romantičara predstavlja jedan od najvažnijih segmenata, koji je predstavljao suprotnost prethodnom razdoblju-klasicizmu. Romantičari su pribjegavali opisima dalekih mjesta, zemalja i njihove prirode bježeći od teške, sumorne stvarnosti (Solar, 2005). Postavlja se pitanje, od čega je to Haykal bježao i šta je tražio u prirodi, na poljima pamuka? Vjerovatno je tamo tragao za slobodom, koju nije uspijevao naći u društvu koje je još uvijek bilo pod okovima tradicionalnih običaja i uvjerenja, i koje nije pronalazilo sluha za potrebe pojedinca. Uočavamo to u sljedećem odlomku:

Stiglo je proljeće, a sa njim i snovi koji bi zaokupljali Zejnebinu dušu, čineći da se osjeća još usamljenijom u ovom novom životu...kad god bi prolazila ispod drveća ukrašenog tek ozelenjelim listovima i prekrasnim pupoljcima, kada god bi čula veseli cvrkut ptica, začula bi i u svome srcu glas koji bi je podsjećao na minule dane...Ali, danas se osjećala poput zarobljenice, koja je otrgnuta od svoje prvobitne slobode, a nije se mogla prepustiti svome srcu... Mada, srce je mnogo veće od toga da bi se njime vladalo, ono je slobodno, i mimo nas samih daruje sebe kome ono želi, ostaje kod voljenog i ne povraća se koliko god ga mi dozivali i koliko god nam to teško padalo... (Haykal, 2012:89).

Junak arapskog tradicionalizma ili evropskog romantizma?

Činjenica je da arapsko društvo ovog perioda ne bi trebalo tako oštro kritizirati, budući da se i samo nalazilo u jednom vremenskom raskoraku, između tradicionalizma i modernizma, između dugog perioda dekadence i perioda preporoda koji je sa sobom donio mnoštvo promjena, na koje se trebalo navići. I dok neki kritičari, analizirajući roman *Zaynab*, veoma često navode Zaynab i Hāmida kao žrtve tradicije, smatramo da bi pravednije bilo kazati da su svi likovi romana žrtve te iste tradicije; jedina razlika među njima je način na koji su se postavili prema njoj. Tako su oni stariji naviknuti na takav obrazac življenja, ne razmišljaju o promjeni, kao da ne bi mogli ni živjeti na drugačiji način. Hasān je mladi lik koji živi u okvirima ustaljenih običaja, nastoji da im se prilagodi i iskreno želi usrećiti svoju suprugu. Zaynab i Ibrāhīm su likovi kod kojih uočavamo otpor prema stegama tradicije, ali je on pasivan, ostaje na razini njihovih povrijeđenih emocija, povrijeđenih ličnosti, ali ne izražavaju to nezadovoljstvo glasno. Ovakav odnos prema stvarnosti je jedna od najizrazitijih odlika arapske poetike, zasnovane na posebnom odnosu prema svijetu, kojeg karakterizira pomirenje sa stvarnošću, onakvom kakva ona jeste, bez neke radikalne pobune, na kakvu nailazimo u evropskoj književnosti (Grozdanić, 1975).

Jedini lik kod koga se uočava aktivan otpor prema vladajućim stegama tradicionalnog društva je Hāmīd, koji će na kraju i okrenuti leđa tom društvu i krenuti u svijet, koji će ga razumjeti i u

kome će konačno pronaći sreću. Upravo ta njegova reakcija, kojom se razlikuje od ostalih ličnosti, učinit će ga klasičnim likom evropskog romantizma.

Individualnost i buđenje nacionalne svijesti

Već u renesansi, u okvirima evropske književnosti, počinje značajniji razvoj nacionalnih književnosti, a sa pojavom romantizma i njegovog načela individualizma, koje se razvija i u smislu posebnosti svake nacije, dolazi do isticanja karakteristika nacionalnih tradicija i individualnih vrijednosti nacionalne književnosti (Solar, 2005).

Ranije spomenuti period nađe karakterističan je i za nacionalno buđenje kod Arapa, što se postepeno manifestiralo i kroz književna djela. Bio je potreban dug vremenski period da se takva pitanja uopće počnu razmatrati i prihvatati kao nužnost razumijevanja i egzistencije te zajednice.

Haykal, iako se školovao izvan arapskog svijeta, imao je veoma razvijenu nacionalnu svijest, a kroz svoj roman *Zaynab* snažno je nastojao oslikati svakodnevnicu običnog čovjeka, rastrganog između tradicionalizma i modernizma, i njegov položaj u tom svijetu. Haykal nam oslikava egipatsko društvo, u kome su oštro postavljene granice između različitih slojeva društva (*tabaqāt*), društva u kome se nazire sukob generacija, ali on uvijek ostaje prešućen, bez odvažnog koraka ili suprotstavljanja. Sama činjenica da je pisac prvu verziju romana potpisao pseudonomom *Miṣriyy Fallāḥ* (jedan egipatski seljak), naglašavajući pri tome najprije odrednicu *egipatski*, ukazuje na njegovu probuđenu nacionalnu svijest, kao i pokušaj da se skrene pažnja na običnog čovjeka, koji često postaje predmetom poigravanja onih moćnijih. Ibrāhīm je vrijedan, čestit mladić, ali on ni ne pomišlja da krene za svojim snovima i željama, jer je svjestan da ih u takvom društvu neće ostvariti. Kada na kraju biva poslan na ratište, on ni u tome nema nikakva izbora, jer „sav njegov grijeh je u tome što je siromašan“ (Haykal, 2012:143).

On je siromašan, stoga je nemoćan da svojim rukama prigrabi slobodu. Ne može biti ravnopravan sa drugima, niti potraživati pravdu...nema izlaza, osim da šuti do dana kada njegova riječ neće biti uzalud izgovorena, bez da je iko čuje, nego

će ta riječ, kada je izgovori, snažno odzvanjati u ušima onih koji upravljaju njegovim imetkom i imetkom njemu sličnih, onih koji su njihovu slobodu zatočili... (Haykal, 2012:140).

Isticanje ovog društveno-historijskog momenta od izuzetne je važnosti u ovome romanu, naročito kada se imaju na umu sve društvene okolnosti u kojima je književnost ovog perioda nastajala. Zasiurno da je ovo Haykalovo djelo uveliko doprinijelo tematici kasnijih romana. I pored otpora koji je još uvijek vladao u arapskom društvu prema ovoj vrsti književnosti, otvorio je vrata književnicima čija će djela doprinijeti da arapska književnost konačno zauzme svoje zasluženno mjesto u okvirima svjetskih književnosti.

Zaključak

Roman *Zaynab* s pravom privlači pažnju arapskih i zapadnih istraživača i kritičara, budući da predstavlja veoma važan korak ka nastanku i razvoju ovog književnog žanra u arapskoj književnosti. Njegova posebnost je što vješto isprepliće elemente koji su Arapima, kao baštinicima bogate književne tradicije, bili veoma poznati, i nove elemente sa kojima se tek susreću. Nadalje, roman daje stvarnu sliku društva, stvarnost o kojoj se šutjelo i o kojoj nije bilo rasprave. Iako ovaj roman i nije naišao na neku značajniju prijemčivost na samom početku, a što je i sam Haykal očekivao, djelo je danas prihvaćeno i kod većine kritičara slovi za prvi arapski umjetnički roman.

Nakon svega navedenog, smatramo da bi trebalo izbjegavati nepotrebno, konstantno negiranje međusobnih utjecaja arapske i evropske književnosti, budući da je i sama književnost društvena pojava, a društva neminovno dolaze u doticaje, razmjenjuju svoja iskustva i saznanja, te oplemenjuju vlastite kulture. U svemu tome bitno je sačuvati vlastiti identitet, ne odbacujući ga olahko niti ga prepuštajući zaboravu.

Roman je nastavio i nastavit će da se razvija u arapskoj književnosti, a Haykalova zasluga i uloga u tom procesu ostat će zabilježena na stranicama historije.

Literatura

- Allen, R. (1992), „The beginnings of the Arabic novel“, U: ur. M.M. Badawi: *Modern Arabic Literature* (str. 180-193), New York: Cambridge University Press.
- Colla, E. (2009), „How Zaynab Became the First Arabic Novel“, U: ur. Lifshitz, F. *History Compass*, 7/1 (2009), str. 214-225, London: Wiley-Blackwell.
- D'Aflito, I.K. (2012), *Savremena arapska književnost*, Beograd: Zavod za udžbenike.
- Đayf, Š. (n.d.), *Tāriḥ al-adab al-‘Arabī: Al-‘asr al-islāmī*, al-Qāhira: Dār al-ma‘ārif.
- Duraković, E. (2004), *Muallaqa: sedam zlatnih arabljanskih oda*, Sarajevo: Sarajevo Publishing.
- Duraković, E. (2005), *Prolegomena za historiju književnosti orijentalno-islamskoga kruga*, Sarajevo: Connectum.
- Grozdanić, S. (1975), *Na horizontima arapske književnosti*, Sarajevo: Svjetlost.
- Haykal, M.Ḥ. (2012), *Zaynab*, al-Qāhira: Hindāwī.
- Ibn Mulavaḥ, Q. (1999), *Dīwān*, Bayrut: Dār al-kutub al-‘ilmiyya.
- ‘Imrān, R. (2015), „Bawā‘id šī‘r al-ṭabī‘ati fī al-Andalus wa ḥaṣāiṣuhu al-hāmma“, U: ur. Suhayb, A. *Pakistan Journal of Islamic Research*, 15 (18), str. 323-337, Multan: Bahauddin Zakariya University.
- Imru‘u al-Qays (1984), *Dīwān Imri‘i al-Qays*, Egipat: Dār al-ma‘ārif.
- Kilpatrick, H. (1992), „The Egyptian Novel from Zaynab to 1980“, U: ur. M.M. Badawi, *Modern arabic literature* (str. 223-270), New York: Cambridge University Press.
- Mafqūd, S. (2008), *Abḥāt fī al-riwāya al-‘arabiyya*, al-Ġazā‘ir : Dār al-hudā.
- Solar, M. (2005), *Teorija književnosti*, Zagreb: Školska knjiga.
- Tabrīzī, Ḥ. (1992), *Šarḥ Dīwān ‘Antara*, Bayrūt: Dār al-kitāb al-‘arabī.
- Zubaydī, Š. (2015), „Iškāliya al-ma‘newiya fī šī‘r Imri‘i al-Qays wa al-Nābīga al-Ḍubjānī al-dilāla al-ramziyya li al-layl“, U: ur. Naṣr, ‘Ā. R. *Maḡala al-‘ulūmi al-insāniyya*, 22 (1), str. 71-79, Bagdad: Kulliyya al-‘ulūmi al-‘insāniyya.

NOVEL ZAYNAB: BETWEEN ARAB TRADITIONALISM AND EUROPEAN ROMANTICISM

Azra Kapetanović, BA

Abstract

Novel *Zaynab* by Egyptian author Muḥammad Ḥusayn Haykal has become a subject of interest for Arab and Western European scholars in the field of literature. This novel is interesting and important in many aspects, one of them being a skillful blend of traditional Arab literary heritage and European Romanticism elements Haykal presented in this novel. Thus, individuality as one of the most important elements will be emphasized, which in a broader context marks the awakening of national consciousness and the formation of a new image of the Arab society.

This work highlights the most significant stances of Arab and Western critics of this novel, points out its literary and artistic elements with a particular emphasis on the elements of ancient classical Arab literature and European Romanticism, comparing them to the classical literary works of the two civilizations.

Keywords: naḥḍa, Arabic novel, romanticism, literary genre, individualism

آزرا كابتانوفتش

كلية التربية الإسلامية زنتسا

رواية زينب بين التقليدية العربية والرومانسية الأوروبية

الملخص

في العقود الأخيرة أصبحت الرواية زينب للأديب المصري محمد حسين هيكل موضوع الاطلاع لدى الباحثين العرب والغربيين الأروبيين في مجال الأدب. هذه الرواية جاذبة ومهمّة من الجوانب المختلفة ومنها أنّه قد تمّ بتأليف عناصر التراث العربي الأدبي التقليدي وعناصر الرومانسية الأوروبية. ومن ثمّ كأحد من أهمّ عناصرها ستّضح الفردية التي ستعبرّ في سياقها الأوسع عن إيقاظ الفكر القومي وتشكيل صورة المجتمع العربي الجديدة.

يركّز هذا البحث على أهمّ آراء النقاد العرب والغربيين نحو رواية زينب ويتّضح عناصرها الأدبية و الفنية حيث تمّ التركيز الواضح على عناصر الأدب العربي القديم و الكلاسيكي وعلى عناصر الرومانسية الأوروبية وبعد ذلك قورنت هذه العناصر بالإنجازات الأدبية الكلاسيكية للأدبين.

الكلمات الأساسية: النهضة, الرواية العربية, الرومانسية, الأسلوب الأدبي, الفردية